

In: Hüning, M. / Konst, J. / Holzhey, T. (red.):
Neerlandistiek in Europa. Bijdragen
tot de geschiedenis van de
universitaire neerlandistiek
buiten Nederland en Vlaanderen
Münster / New York / München / Berlin
2010.

ANN MARYNISSSEN

Van Deutsch-Niederländisches Forschungsinstitut tot
Institut für Niederlandistik:
de geschiedenis van de neerlandistiek in Keulen

1 De Keulse universiteit

De universiteit van Keulen is een van de oudste van Europa. Ze werd in 1388 door de burgers van de stad Keulen gesticht. De middeleeuwse filosoof en theoloog Albertus Magnus is haar patroonheilige. Eeuwenlang speelde de Keulse universiteit, als centrum van kennis en wetenschap, een vooraanstaande rol in het Europese intellectuele leven. Aan deze positie kwam in revolutionaire tijden tijdelijk een einde: in 1798 werd de universiteit door de Fransen gesloten.

Ruim een eeuw later, na de Eerste Wereldoorlog, werd de universitaire traditie in Keulen opnieuw opgenomen: in 1919 werd de universiteit heropgericht. Bij de stichting van de 'nieuwe universiteit' vervulde burgemeester Konrad Adenauer een voortrekkersrol.

De nieuwe universiteit ontstond uit de handelshogeschool (opgericht in 1901), de hogeschool voor gemeentelijk en sociaal bestuur (opgericht in 1912), en de Academie voor praktische geneeskunde (opgericht in 1904). De universiteit startte in 1919 met de faculteiten economie, sociale wetenschappen en geneeskunde, maar werd al in 1920 uitgebreid met een juridische faculteit en een letterenfaculteit (Philosophische Fakultät), waarin het Nederlands vanaf het begin een plaats kreeg.

Over de geschiedenis van de universiteit van Keulen is in 1988 een driedelig werk verschenen.¹ In Band III is een kroniek van de 'nieuwe universiteit' opgenomen, waarin diverse gebeurtenissen de bewogen universiteitsgeschiedenis illustreren. Vooral de jaren 1933 en 1968 waren keerpunten. De machtsovername door de nationaalsocialisten in 1933 leidde tot ingrijpende, abrupte wijzigingen bij het bestuur en het personeel van de universiteit, die ook voor de neerlandistiek gevolgen zouden hebben. Ook het jaar 1968, waarin de studenten in opstand kwamen tegen het gevestigde gezag, staat in de universiteitskroniek te boek als een woelig jaar.²

1 *Kölner Universitätsgeschichte. Band I: Die alte Universität* (von E. MEUTHEN); *Band II: Das 19. und 20. Jahrhundert* (von B. HEIMBÜCHEL/K. PABST); *Band III: Die neue Universität. Daten und Fakten* (red. E. MEUTHEN), Köln/Wien 1988.

2 E. MEUTHEN (red.), *Kölner Universitätsgeschichte, Band III*, p. 37–42 en 63–67.

2 De neerlandistiek in Keulen: het prille begin (1905–1931)

2.1 Taalcursussen Nederlands in de handelshogeschool (1905–1915)

In de stedelijke handelshogeschool, de voorloper van de ‘nieuwe universiteit’, werd heel wat aandacht besteed aan de verwerving van Europese vreemde talen. In het wintersemester 1905–1906 kon men er onder meer cursussen ‘Italienisch’, ‘Spanisch’, ‘Portugiesisch’, ‘Russisch’, ‘Deutsch (hauptsächlich für Ausländer)’, ‘Norwegisch-Dänisch’ en ... ‘Holländisch’ volgen. De taalcursussen Nederlands werden van het wintersemester 1905–1906 tot en met het wintersemester 1914–1915 onderwezen door M. van Liere, lector aan de universiteit van Bonn. Zij bood in de regel drie cursussen aan: ‘Kurs (für Anfänger) Lese- und Sprechübungen, wichtigste Abschnitte aus der Grammatik’, ‘Hollands II. Vertalen uit het Duits in het Hollands’ en ‘Hollands III. Handelscorrespondentie’. De Nederlandse taal wordt in de studiegidsen uit die tijd stelselmatig ‘Holländisch’ genoemd.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de cursussen Nederlands opgeschort. Na de oorlog werd het Nederlands opnieuw in het programma opgenomen met een nieuwe docent en een andere inhoud. In het ‘Winter-Halbjahr 1918–1919’ doceerde privaattoecent dr. Karl Menne (1873–1937) (zie ook 2.2) onder de noemer ‘Niederländisch-Flämisch’ de colleges ‘Lektüre flämischer Prosaschriftsteller’ en ‘Niederländisch-Flämische Literaturgeschichte seit 1870’. In het ‘Sommer-Halbjahr 1919’ gaf hij de taalcursus ‘Einführung in die niederländische Sprache mit Sprechübungen’. Dr. Menne zal een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van de universitaire neerlandistiek tijdens het interbellum.

2.2 De studie van de Nederlandse taal en letterkunde in de nieuwe universiteit (1919–1931)

De studie van het Nederlands kreeg in de in 1919 opnieuw opgerichte universiteit meteen een plaats: al in het eerste semester werden er colleges Nederlands aangeboden door de bovengenoemde dr. Karl Menne, privaattoecent voor ‘niederländisch-flämische Sprache und Literatur’. Karl Menne studeerde Duits, geschiedenis en geografie in Berlijn en München en promoveerde in 1897 in München op het proefschrift *Der Einfluss der deutschen Literatur auf die niederländische um die Wende des 18. Jahrhunderts*. Hij habilliteerde zich in 1918 op het thema: *Aug. Hermann Niemeyer. Sein Leben und seine Schriften*.³

Dr. Menne begon in september 1919 in Keulen met een ‘Niederländischer Sprachkurs (für Vorgeschrittene)’ en een college ‘Lektüre niederländischer Prosastücke’. In het zomersemester 1920 voegde hij er een taalcursus voor beginners aan toe en gaf hij een college over Reinke de Vos met grammaticale oefeningen.

3 Gegevens uit de ‘Professorenkartei’: *Personalkarteien der Universität zu Köln*. Universitätsarchiv Köln.

ningen. Dit laatste college staat vermeld bij de colleges van de afdeling Germanische Philologie und deutsche Literatur.

Na een onderbreking van twee semesters pakte Menne in het wintersemester 1921–1922 de draad weer op met een college over *Van den Vos Reynaerde*, gecombineerd met een inleiding in de Middelnederlandse grammatica. In het zomersemester 1922 doceerde hij ‘Lektüre mittelniederländischer und mittelniederdeutscher Texte’ en in het wintersemester 1922–1923 behandelde hij de daaraan voorafgaande periode, met een college ‘Altniederländische und altniederdeutsche Gedichte: Erläuterungen und Übungen’. De volgende drie jaar zijn er geen colleges Nederlands. Dr. Menne wordt wel vermeld in het personeelsregister, maar hij doceert niet (‘liest nicht’) of is vrijgesteld (‘beurlaubt’).

Vanaf het zomersemester 1926 tot en met het zomersemester 1935 doceerde Menne echter onafgebroken. Hij gaf colleges taalverwerving en letterkunde, aanvankelijk enkel Middelnederlandse letterkunde, maar al snel richtte hij zich ook op de literatuur uit latere periodes, met onderwerpen als ‘Lektüre neuniederländischer Texte’, ‘Geschichte der niederländischen Literatur im 19. Jahrhundert’, ‘Übersicht über die niederländische Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zur deutschen Literatur’ en ‘Niederländische Literaturgeschichte: Vondel und sein Kreis’. Dr. Menne heeft ongetwijfeld de prille neerlandistiek in Keulen gestalte gegeven. Hij was van 1919 tot 1935 de enige docent die colleges met neerlandistische thema’s gaf. Enkel in het wintersemester 1927–1928 en het zomersemester 1928 werd hij korte tijd bijgestaan door mevrouw dr. Tille (1895), die enkele colleges ‘Inleiding en oefeningen Middelnederlands’ verzorgde.

Vermeldenswaard is het thema van Mennes hoorcollege in het wintersemester 1933–1934: ‘Der Freiheitskampf der Flamen um ihre Sprache und ihr Volkstum von 1830 bis zur Gegenwart’. Vermoedelijk baseerde hij dit college op het bijna gelijknamige boek van de Münsterse professor Franz Jostes, *Die Flamen im Kampf um ihre Sprache und ihr Volkstum*, waarvan de eerste druk in 1915 verschenen was als ‘Heft 15/16’ in de reeks *Kriegsvorträge der Universität Münster i. W.*, in 1916 gevolgd door de ‘Zweite vermehrte und verbesserte Auflage’. Samen met de twee colleges over de Vlaamse literatuur die Menne in 1918–1919 gaf aan de handelshogeschool (zie 2.1), getuigt dit hoorcollege van zijn bijzondere belangstelling voor Vlaanderen.⁴

De Keulse neerlandistiek was in haar beginjaren een onderdeel van de germanistiek. Er werd niet alleen inhoudelijk, maar ook op bestuursniveau aansluiting gezocht bij de germanisten: alle colleges worden in de studiegids vermeld bij de afdeling ‘Germanische Philologie, Deutsche Literatur und Deutsche Volkskunde’. Wanneer in 1931 het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut opge-

4 Zie H. VAN UFFELEN, *Geschichte des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, Mönchengladbach 1991, p. 8. Volgens Van Uffelen leidde K. Menne tijdens het interbellum de plaatselijke afdeling van de ‘Deutsch-flämische Gesellschaft’.

richt wordt, blijven de colleges Nederlands onder de germanisten ressorteren, maar verwerft de neerlandistiek voor het eerst institutionele zelfstandigheid.

3 Een bewogen periode: het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut (1931–1945)

In 1931 werd, na een lange voorbereidingsfase,⁵ het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut opgericht. Het werd gevestigd in de Alteburger Straße 151/155 in Keulen. Het nieuwe onderzoeksinstituut wordt het eerst vermeld in de universitaire studiegids van het wintersemester 1931–1932: het is ondergebracht bij de reeks ‘Städtische Institute die zugleich den Lehrzwecken der Universität dienen’.

De moeizame oprichting van het Instituut wordt toegeschreven aan verschillen in ideologische opvattingen tussen de eerste initiatiefnemers – een groep rond advocaat dr. Franz Schönberg en historicus, archivaris en Vlaanderenkenner dr. Robert Oszwald –, die aanhangers waren van de Groot-Nederlandse gedachte, en een groep rond burgemeester Adenauer, voor wie er geen sprake van kon zijn om de politieke grenzen tussen Nederland, België en Duitsland te betwisten. Pas toen de ideeën over de opdracht van het nieuwe Instituut in deze laatste richting bijgesteld waren, liet Adenauer zijn aanvankelijk afwijzende houding varen.⁶ Op 21 februari 1931 werd het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut plechtig geopend.⁷

Het bestuur bestond uit vertegenwoordigers van de universiteit en van de stad Keulen, maar ook Carel Begeer, de voorzitter van de Nederlandse Kamer van Koophandel voor Duitsland, en Hans Carl Scheibler, de consul-generaal van de Nederlanden in Keulen, maakten er deel van uit. De eerste directeur werd de germanist prof. Friedrich von der Leyen (1873–1966). Hij leidde het Instituut van 1931 tot 1937.

Hoewel het Instituut met de nodige luister boven de doopvont was gehouden, kon het docentenkorps de eerste jaren van zijn bestaan niet worden uitgebreid; de beloofde financiële ondersteuning van de Nederlandse overheid bleef uit.⁸ Dr. Menne bleef tot in het zomersemester 1935 de enige docent, die, zoals voorheen, colleges Nederlandse taalverwerving en literatuur gaf. Vanaf het zomersemester

5 De moeizame voorbereidingen worden beschreven door: H. VAN UFFELEN, *Geschiede des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, p. 10–14; M. BAERLECKEN/U. TIEDAU, *Das Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut an der Universität Köln 1931–1945 und der Aufbau des Faches Niederlandistik in der frühen Bundesrepublik*, in: B. DIETZ/H. GABEL/U. TIEDAU (red.), *Griff nach dem Westen*, p. 856–858.

6 H. GABEL, *Zwischen Mythos und Logos: Niederlande-Forschung in Deutschland zur Zeit der Weimarer Republik*, in: *Jahrbuch des Zentrums für Niederlande-Studien* 10/11 (1999–2000), Münster 2001, p. 69–100, hier p. 97–98.

7 H. VAN UFFELEN, *Geschiede des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, p. 12.

8 IBIDEM, p. 13.

1933 doceerde hij niet langer op zijn werkkamer bij de germanisten, maar in het Deutsch-Niederländische Institut in de Alteburger Straße.

Vanaf het wintersemester 1932–1933 was er hernieuwde aandacht voor de economische functie van het Nederlands. Sindsdien bood dr. Menne regelmatig een college ‘Nederlandse handelscorrespondentie, lectuur van handelsteksten’ aan dat ook opengesteld werd voor studenten van andere faculteiten. Hij knoopte hiermee opnieuw aan bij de traditie van de cursus ‘Hollandse handelscorrespondentie’ in de voormalige handelshogeschool (zie 2.1). Ook aan de overige taalcursussen Nederlands van Menne kon vanaf 1932 door studenten van andere faculteiten worden deelgenomen.

In het wintersemester 1935 was men door ziekte van dr. Menne genoodzaakt nieuwe medewerkers te zoeken. Enerzijds kwam de Nederlander drs. Willem Gijsbert Noordegraaf (1908–1992) als lector naar Keulen. Hij gaf er colleges taalverwerving, moderne letterkunde, Nederlandse cultuur en geschiedenis van het Nederlands. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog verliet hij Keulen: hij nam een baan aan in Zwitserland.

Anderzijds trok directeur von der Leyen de historicus dr. Franz Petri (1903–1993) aan, een omstreden figuur, zoals de geschiedenis heeft uitgewezen. Petri was in 1936 in Keulen gehabiliteerd op de studie *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich*, waarin hij onder meer aan de hand van plaatsnamen probeerde aan te tonen dat de Germaanse invloed in de vroege middeleeuwen veel verder naar het zuiden reikte dan het huidige verloop van de Romaans-Germaanse taalgrens. In de inleiding schreef hij dat de Duitse grens in het westen geen statisch en onveranderlijk gegeven was; zijn in een wetenschappelijk kleedje gestoken studie moet in de traditie van de politieke ‘Westforschung’ geplaatst worden.⁹ Petri’s werk werd door tijdgenoten, onder wie de Waalse linguïsten Herbillon en Piron, op felle kritiek onthaald. Zijn studie vertoonde heel wat methodologische gebreken en bevatte vele feitelijke onjuistheden,¹⁰ maar in het toenmalige nazi-Duitsland viel zijn werk in goede aarde. Petri ondersteunde onbetwistbaar de nationaalsocialistische expansiepolitiek, niet alleen als wetenschapper, maar ook als bestuurder. Vanaf 1940 werkte hij in België bij de militaire bezettingsmacht: hij was oorlogsreferent voor cultuur in Brussel. In die functie was hij verantwoordelijk voor de historische en culturele legitimatie van de Duitse bezettingspolitiek, die erop gericht was België (zowel Wallonië als Vlaanderen) in een Groot-Germaans verband op te nemen. Petri greep de resultaten van zijn eigen en andermans wetenschappelijk onderzoek omtrent de Germaanse oorsprong van de Walen aan als rechtvaardiging van de omstreden Walenpolitiek van de nazi’s.¹¹

9 M. BEYEN, *Eine lateinische Vorhut mit germanischen Zügen*, in: B. DIETZ/H. GABEL/U. TIEDAU (red.), *Griff nach dem Westen*, p. 351–381, hier p. 364.

10 M.-T. LEUKER, *Heim ins großgermanische Reich? Zu neueren Publikationen und zur aktuellen Diskussion über die deutsche Westforschung*, in: *Nachbarsprache Niederländisch* 21 (2006), nr. 1, p. 35–47, hier p. 42; M. BEYEN, IBIDEM, p. 363.

11 M. BEYEN, *Eine lateinische Vorhut mit germanischen Zügen*, p. 363, 374, 376, 378.

Petri's ideologische overtuiging komt ook tot uiting in de thema's van de colleges die hij vanaf 1937 in het Deutsch-Niederländisches Forschungsinstitut aanbod aan neerlandici en historici. Enkele collegetitels die Petri's opvattingen en zijn bedoelingen onmiskenbaar illustreren, zijn:

- 'Die Niederlande und die deutsche Westgrenze' (Sommersemester 1937);
- 'Niederlande, Rheinland und Reich in ihren geschichtlichen Beziehungen' (Sommersemester 1939);
- 'Der neutrale Westen (Niederlande, Belgien, Luxemburg, Schweiz) und das Reich im 19. und 20. Jahrhundert' (II. Trimester 1940);
- 'Die Niederlande (Holland und Belgien) und das Reich in Geschichte und Gegenwart' (III. Trimester 1940);
- 'Entstehung und Geschichte der völkischen, politischen und kulturellen Grenzen zwischen West- und Mitteleuropa' (Sommersemester 1941);
- 'Geschichte der deutschen Westgrenze' (Sommersemester 1942);
- 'Die Niederlande und das Deutsche Reich' (Sommersemester 1942).

Het is onwaarschijnlijk dat Petri al deze colleges daadwerkelijk gegeven heeft – hij was tijdens de oorlog in Brussel – maar ze weerspiegelen apert zijn ideologische positie.

Petri gebruikte niet alleen zijn wetenschappelijk werk, maar ook zijn docentschap als middel om het streven van de nazi's naar gebiedsuitbreiding in het (Germaanse) westen met wetenschappelijke argumenten te ondersteunen, te verantwoorden en in ruimere kring bekend te maken. Al deze gegevens wijzen erop dat hij een prominent vertegenwoordiger was van de Duitse 'Westforschung'.

Petri verloor na de oorlog zijn leerstoel voor geschiedenis in Keulen, waar hij in 1942 tot benoemd was. Maar in 1951 werd hij directeur van het Provinzialinstitut für westfälische Landes- und Volkskunde in Münster en in 1961 werd hij benoemd tot professor en directeur aan het Institut für geschichtliche Landeskunde in Bonn.¹²

Ook het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut bleef niet onberoerd door het nationaalsocialisme: zijn directeur Friedrich von der Leyen, een befaamd en geliefd professor, werd in 1937 om politieke redenen uit zijn ambt ontzet.

Bij de nationaalsocialistische machtsovername in 1933 was de universiteitsleiding bruusk vervangen door aanhangers van het naziregime. Een van de eerste maatregelen van het nieuwe bestuur was het weigeren van Joodse studenten aan de universiteit: een voorbeeld dat de gevolgen van de machtswisseling illustreert.¹³

In de jaren voor de oorlog werden verschillende professoren om politieke redenen van de universiteit verwijderd: ze werden vervroegd met pensioen ge-

stuurd, uit hun ambt ontheven of verloren hun onderwijsbevoegdheid. Ook Friedrich von der Leyen werd het slachtoffer van de nazidictatuur. Hij viel in ongenade doordat hij zich geringschattend had uitgelaten over de nationaalsocialistische politiek. Bovendien was zijn vrouw van niet-arische herkomst.¹⁴ In maart 1937 werd hij door het ministerie gedwongen een verzoek in te dienen om 'van de ambtelijke verplichtingen ontheven te worden'. Von der Leyen was een der eerste professoren die na de oorlog in ere werd hersteld: in 1945 nam hij, op 72-jarige leeftijd, zijn professoraat aan de Keulse universiteit weer op.

Na het ontslag van von der Leyen werd dr. Petri dienstdoend directeur van het Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut (1937–1945). De kunsthistoricus professor Hans Kauffmann (1896–1983) werd aangesteld als directeur (1938–1945). Kauffmann had een onderzoeksverblijf in Nederland doorgebracht en sprak goed Nederlands. Onder zijn leiding werd het collegeaanbod korte tijd inhoudelijk verbreed: verschillende collega's van andere instituten boden in hun eigen discipline colleges aan die ook voor studenten Nederlands relevant waren. Enkele voorbeelden van deze interdisciplinaire aanpak:

- 'Mittelalterliche Baukunst in den Niederlanden' (prof. Kauffmann, I. Trimester 1941);
- 'Geschichte der niederländischen Baukunst seit dem Mittelalter' (docent dr. Krönig, I. Trimester 1941);
- 'Pieter Bruegel' (prof. Kauffmann, Sommersemester 1941);
- 'Die Musik der Niederländer im 15./16. Jahrhundert' (prof. Fellerer, Musikwissenschaft, Sommersemester 1941);
- 'Die Geschichte der Niederlande' (prof. Kallen, Geschichte, Sommersemester 1941).

Naast dit aanbod door professoren waren er ook colleges taalverwerving. Tijdens de eerste oorlogsjaren nam dr. Martha Hechtle (1909–2007) de taalcursussen voor haar rekening. Vanaf het zomersemester 1942 werd deze taak overgenomen door lector Robert Slot (1913), die tevens beslagen was in het brede domein van de Middelnederlandse letterkunde. Slot doceerde tussen 1942 en 1945 over vijf verschillende thema's: hij behandelde de middeleeuwse wereldlijke dichtkunst in de Nederlanden, Jan van Ruusbroec en de Nederlandse mystiek, Ferguut en de Middelnederlandse Arthurromans, Hadewych en de geestelijke liederen, en Jacob van Maerlant als lyrisch dichter. Dr. Hechtle onderwees, in opdracht van germanist en scandinavist prof. Hempel, haast ieder semester een periode of een auteur uit de Nederlandse dichtkunst. Volgens de studiegidsen uit de oorlogsjaren stonden volgende colleges, aangeboden door 'Hempel durch Hechtle', op het programma:

12 B. DIETZ/H. GABEL/U. TIEDAU (red.), *Griff nach dem Westen*. p. 940–941.

13 E. MEUTHEN (red.), *Kölner Universitätsgeschichte*, p. 37–41.

14 F. GOLCZEWSKI, *Kölner Universitätslehrer und der Nationalsozialismus. Personengeschichtliche Ansätze*. Köln/Wien 1988, p. 164–168.

- ‘Niederländische Dichtung im 17. Jahrhundert’ (Sommersemester 1941);
- ‘Niederländische Dichtung von der Romantik bis zur Gegenwart’ (Wintersemester 1941–1942);
- ‘Die flämische Dichtung im Zusammenhang mit der flämischen Bewegung’ (Sommersemester 1942);
- ‘Holland-Flandern-Deutschland: ihre geistigen Beziehungen im Spiegel der Dichtung (von der Romantik bis zur Gegenwart)’ (Sommersemester 1942);
- ‘Die niederländische Dichtung seit 1880’ (Wintersemester 1942–1943);
- ‘Die niederländische Dichtung nach 1880 in ihren europäischen Zusammenhängen. II. Teil’ (Sommersemester 1943);
- ‘Joost van den Vondel und das Goldene Jahrhundert der Niederlande’ (Wintersemester 1943–1944);
- ‘Die Beziehungen zwischen niederländischer und deutscher Barockdichtung’ (Sommersemester 1944);
- ‘Joost van den Vondel und seine Beziehungen zum Reich’ (Wintersemester 1944–1945, Hempel durch Baerlecken-Hechtle).

Het thema van het college dat in de studiegids van het laatste oorlogsjaar staat, ‘Joost van den Vondel und seine Beziehungen zum Reich’, moet wellicht in de context van zijn tijd beschouwd worden. Het is weinig waarschijnlijk dat het heeft plaatsgevonden.

Hoewel dat bij de aanvang van het Instituut de bedoeling was en er verschillende pogingen in die richting ondernomen zijn, is het Deutsch-Niederländische Institut nooit in de universiteit opgenomen. De aanvraag van prof. Kauffmann om het Institut te integreren in de universiteit, stootte op een weigering van de Keulse burgemeester Schmidt, die de beslissing over de overheveling van het Instituut naar de universiteit wilde uitstellen tot na de oorlog, wanneer de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland geregeld zouden zijn. In oktober 1945 hield het Deutsch-Niederländische Institut definitief op te bestaan, toen het ontslag van Kauffmann werd aanvaard, zonder dat het ooit een universiteitsinstituut was geworden.¹⁵

4 Een moeizame nieuwe start: de neerlandistiek als afdeling van de germanistiek (1946–1965)

Na de oorlog werd met een schone lei begonnen. De neerlandistiek werd in 1946 opnieuw een afdeling van de germanistiek, meer bepaald van de ‘Germanische Philologie, deutsche Literatur und deutsche Volkskunde’. Vanaf 1949 maakte ze deel uit van het Germanistisches Institut mit nordischer, niederländischer und volkskundlicher Abteilung.¹⁶

15 H. VAN UFFELEN, *Geschichte des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, p. 15–16.

16 E. MEUTHEN (red.), *Kölner Universitätsgeschichte*, p. 173.

De afdeling Nederlands nam een moeizame nieuwe start, ze beschikte over weinig personeels- en andere middelen. Na de oorlog zijn er diverse pogingen ondernomen om een nieuw, zelfstandig Institut für Niederländische Philologie op te richten, maar deze pogingen bleven zonder succes: de nodige financiële middelen waren helaas niet voorhanden.¹⁷

In de eerste naoorlogse periode treedt lector dr. Martha Baerlecken-Hechtle, die al vanaf 1935 in verschillende functies werkzaam was bij het voormalige Deutsch-Niederländisches Institut, op de voorgrond. Zij was van 1946 tot 1952 en van 1956 tot 1961 de enige die in Keulen colleges Nederlands doceerde. De colleges die zij gaf vonden plaats ‘im Deutschen Seminar’ en vanaf het wintersemester 1951–1952 ‘im niederländischen Raum des Deutschen Seminars’.

Over haar jaren in Keulen schreef zij een uitvoerig, door Ulrich Tiedau geredigeerd verslag in het boek *Griff nach dem Westen*.¹⁸ Het is een erg persoonlijk getint – niet van enige rancune vrij te pleiten – getuigenis geworden over haar wedervaren in Keulen.

Ontegensprekelijk komt haar de verdienste toe het onderwijs Nederlands in Keulen vele jaren in haar eentje overeind te hebben gehouden. Baerlecken onderwijst bestond na de oorlog aanvankelijk in hoofdzaak uit twee taalverwervingscursussen (Nederlands voor beginners en voor gevorderden), een college Middelnederlands en een college over Nederlandse dichtkunst. Vanaf 1950 bood ze ook hoorcolleges literatuurgeschiedenis, historische en moderne letterkunde aan. Een greep uit haar aanbod:

- ‘Die Niederländische Literaturgeschichte im 18. und 19. Jahrhundert’ (Sommersemester 1950);
- ‘De nieuwe Nederlandse letterkunde’ (Sommersemester 1952);
- ‘De humor in de Middelnederlandse Letterkunde’ (Wintersemester 1952–1953);
- ‘Bredero, Hooft und Van den Vondel’ (Wintersemester 1953–1954);
- ‘De Nederlandse en Vlaamse Letterkunde sinds 1880’ (Wintersemester 1954–1955).

Baerlecken had ook tijdens de oorlog al diverse colleges Nederlandse letterkunde gegeven, toen in opdracht van prof. Hempel. In de loop der jaren heeft zij haar letterkundig werktein nog verruimd. Het gevarieerde onderwijs dat zij in haar lange carrière gegeven heeft, illustreert dat Baerlecken vertrouwd was met het brede spectrum van de Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf de zeventiende eeuw tot heden.

In de jaren vijftig werd de afdeling Nederlands korte tijd versterkt door de taalwetenschappers dr. Heinrichs (1952–1953), die ook bij de afdeling scandinavistiek doceerde, maar vooral door prof. dr. Ludwig Erich Schmitt (1908–1994),

17 H. VAN UFFELEN, *Geschichte des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, p. 16.

18 B. DIETZ/H. GABEL/U. TIEDAU (red.), *Griff nach dem Westen*, p. 851–855.

die van 1953 tot 1956 leeropdrachten in Keulen vervulde. Schmitt had in Giesen, Marburg, Berlijn en Leipzig Duitse, Engelse, Nederlandse, Scandinavische filologie en algemene taalwetenschap gestudeerd. Hij was in 1941 hoogleraar in Groningen geworden, maar er in 1943 afgezet. Van 1945 tot 1952 was hij buitengewoon hoogleraar in Leipzig. In 1956 werd hij hoogleraar in Marburg, waar hij de leiding kreeg over de beroemde 'Deutsche Sprachatlas'.¹⁹

Schmitt was een veelzijdig man.²⁰ In de korte tijd waarin hij in Keulen was, gaf hij zowel colleges Nederlandse letterkunde als taalkunde. Bovendien introduceerde hij het vak cultuurkunde (zowel België als Nederland) in het programma en op de koop toe bood hij een cursus Afrikaanse taal- en letterkunde aan. Beide door hem geïntroduceerde vakgebieden werden in de volgende jaren gecontinueerd. Na Schmitts vertrek naar Marburg zette Baerlecken de cursus Afrikaans voort en besteedde ze af en toe aandacht aan cultuurkunde.

In 1961 moest Baerlecken wegens ziekte haar werk in Keulen onderbreken. Na haar ziekte keerde ze niet naar Keulen terug, maar werkte ze in Aken (vanaf 1966) en nadien in Berlijn (vanaf 1974) mee aan de opbouw van het vak Nederlands.²¹ Haar onderwijstaken in Keulen in het kader van de taalverwerving werden overgenomen door de lectoren Gerda van der Burgt (1927) (zomersemester 1961) en dr. Anton Duinhoven (1938) (vanaf het zomersemester 1963). In die jaren werden tevens de voorbereidingen getroffen voor de oprichting en de invulling van een nieuwe leerstoel voor 'Niederländische Philologie'.

5 Verzelfstandiging tot Institut für Niederländische Philologie (1965–2007) resp. Institut für Niederlandistik (2007–....)

In 1965 werd, tegelijk met de bezetting van de leerstoel, het Institut für Niederländische Philologie opgericht.²² Het zelfstandige Instituut kreeg de eengezinswoning aan de Lindenthalgürtel 15a toegewezen, waar het nog steeds gevestigd is.

De eerste titularis van de leerstoel en directeur van het Instituut werd de Nederlander Pierre Vermeeren (1913–1974). Van 1965–1968 was dr. G.-H. Arendt (1935), die later hoogleraar in Berlijn werd, zijn assistent. Lector Duinhoven keerde in 1966 naar Nederland terug. Hij werd in 1967–1968 opgevolgd door Johann Anshütz (1932) en van 1969 tot 1976 door Gerti Becker.

19 Gegevens uit de 'Professorenkartei': *Personalkarteien der Universität zu Köln*, Universitätsarchiv Köln.

20 Over zijn leven en werk J. GOOSSENS, *In Memoriam Ludwig Erich Schmitt*, in: *Taal en Tongval* 46 (1994), p. 1–3.

21 M. BAERLECKEN/U. TIEDAU, *Das Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut an der Universität Köln*, p. 879–883.

22 E. MEUTHEN (red.), *Kölner Universitätsgeschichte*, 1965: Institut für Niederländische Philologie, hervorgegangen aus der Niederländischen Abteilung des Germanistischen Instituts, p. 178.

De benoeming van Vermeeren betekende het begin van de verzelfstandiging van het vak Nederlandse filologie als academische discipline. De filoloog Vermeeren was gespecialiseerd in codicologie en zeventiende-eeuwse letterkunde, maar legde in zijn colleges een bredere interesse aan de dag. De klemtoon van zijn onderwijs lag op de Middelnederlandse en de zeventiende-eeuwse letterkunde, maar hij begaf zich al snel ook op het terrein van de moderne letterkunde (bijvoorbeeld het Proseminar 'Moderne niederländische Literatur' in het zomersemester 1968) en van de taalkunde (bijvoorbeeld het hoorcollege 'Einführung in die Geschichte der niederländischen Sprache' vanaf het wintersemester 1969–1970). Hij poogde de studenten, die vanaf 1967 staatsexamen voor het vak Nederlands konden afleggen, een brede vorming in de Nederlandse filologie te geven.

Een vernieuwing in het onderwijs tijdens Vermeerens directeurschap was het inrichten van colleges vertalen: de 'Übersetzungsübungen Deutsch-Niederländisch und Niederländisch-Deutsch' werden aanvankelijk gedoceerd door dr. Arendt, nadien door de lector. Bovendien knoopte Vermeeren al snel opnieuw aan bij de traditie om colleges Afrikaans en 'Landeskunde' te programmeren. Voor de colleges Afrikaans deed hij een beroep op drs. Johann Uys (1968–1969) en Hendrik van Huyssteen (1970–1975). Beiden waren verbonden aan de Zuid-Afrikaanse ambassade in Keulen.

Prof. Vermeeren stierf plotseling in 1974. Na zijn dood werd de vacante leerstoel bezet door dr. Jan van Bakel (1927) en dr. Siegfried Theissen (1940). In 1976 werd de mediëvist prof. Vekeman (1938) tot titularis van de leerstoel voor Nederlandse filologie benoemd, waarmee een nieuwe fase in de geschiedenis van het Instituut werd ingeluid. Vekemans professoraat is vrij uitvoerig beschreven door toenmalig lector Herbert van Uffelen (1953), die deze periode grotendeels zelf heeft meegemaakt.²³ Ik ga er hier niet dieper op in.

In de studiegidsen met het aanbod Nederlands uit Vekemans tijd valt op dat hij het onderwijsaanbod aanzienlijk heeft kunnen uitbreiden en verbreden door regelmatig docenten met een leeropdracht naar Keulen te halen. Ook zijn inspanningen voor het onderwijs en het onderzoek in de Afrikaanse taal- en letterkunde mogen niet onvermeld blijven. Ze leidden tot de oprichting van het tijdschrift *T.N.A., Tijdschrift voor Nederlands en Afrikaans*, waarvan enkele jaargangen verschenen (1983–1986).

Evenals prof. Vermeeren gaf ook Vekeman occasioneel colleges taalkunde. Maar hij besefte als geen ander dat een studie van de Nederlandse taal- en letterkunde een gekwalificeerd taalkundige nodig had. De voortdurende toename van het aantal studenten noodzaakte overigens in elk geval tot een uitbreiding van de personeelsstaf. Vekemans streven om een docentschap voor Nederlandse taalkunde te creëren werd in 1991 werkelijkheid. De nieuwe baan werd de eerste drie jaar door de Nederlandse Taalunie gefinancierd, nadien werd de financiering volgens afspraak overgenomen door de universiteit. In 2005 werd deze 'Hochschuldozentur' omgezet in een hoogleraarsbaan voor taalkunde.

23 H. VAN UFFELEN, *Geschiede des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, p. 19–26.

Van 1991 tot 1995 bezette dr. Amand Berteloot (1950) de docentenbaan. In die periode bouwde hij de taalkunde uit tot een volwaardig onderdeel van de studie Nederlandse taal- en letterkunde; vanaf 1996 is die taak door mij voortgezet.

Literatuurwetenschapper prof. Vekeman werd in 1999 gepensioneerd. Hij werd opgevolgd door prof. Maria-Theresia Leuker (1957). Mijn collega Leuker en ik voerden in 2007 een naamsverandering door. Het *Institut für Niederländische Philologie* werd omgedoopt in het *Institut für Niederlandistik*, een hedendaagse benaming die de actuele invulling van de studie Nederlandse taal- en letterkunde in Keulen adequaat weergeeft.

Literatuur

- BAERLECKEN, MARTHA/TIEDAU, ULRICH, *Das Deutsch-Niederländische Forschungsinstitut an der Universität Köln 1931–1945 und der Aufbau des Faches Niederlandistik in der frühen Bundesrepublik*, in: DIETZ, B./GABEL, H./TIEDAU, U. (red.), *Griff nach dem Westen*, p. 851–885.
- BEYEN, MARNIX, *Eine lateinische Vorhut mit germanischen Zügen*, in: DIETZ, B./GABEL, H./TIEDAU, U. (red.), *Griff nach dem Westen*, p. 351–381.
- DIETZ, BURKHARD/GABEL, HELMUT/TIEDAU, ULRICH (red.), *Griff nach dem Westen. Die 'Westforschung' der völkisch-nationalen Wissenschaften zum nordwesteuropäischen Raum (1919–1960). Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropa*, deel 6, 2 delen, Münster/New York/München/Berlin 2003.
- GABEL, HELMUT, *Zwischen Mythos und Logos: Niederlande-Forschung in Deutschland zur Zeit der Weimarer Republik*, in: *Jahrbuch des Zentrums für Niederlande-Studien* 10/11 (1999–2000), Münster 2001, p. 69–100.
- GOLCZEWSKI, FRANK, *Kölner Universitätslehrer und der Nationalsozialismus. Personengeschichtliche Ansätze*, Köln/Wien 1988.
- GOOSSENS, JAN, *In Memoriam Ludwig Erich Schmitt*, in: *Taal en Tongval* 46 (1994), pp. 1–3.
- LEUKER, MARIA-THERESIA, *Heim ins großgermanische Reich? Zu neueren Publikationen und zur aktuellen Diskussion über die deutsche 'Westforschung'*, in: *Nachbarsprache Niederländisch* 21 (2006), nr. 1, p. 35–47.
- MEUTHEN, ERICH (red.), *Kölner Universitätsgeschichte. Band III. Die neue Universität. Daten und Fakten*, Köln/Wien 1988.
- VAN UFFELEN, HERBERT, *Geschichte des Instituts für Niederländische Philologie der Universität zu Köln*, Mönchengladbach 1991.
- Vorlesungsverzeichnisse der Universität zu Köln. 1919–2008.* Universitätsarchiv Köln.
- Vorlesungsverzeichnisse der Städtischen Handelshochschule Köln. 1901–1918/19.* Universitätsarchiv Köln.
- Personalkarteien der Universität zu Köln.* Universitätsarchiv Köln.

Summary

The study of Dutch language and literature in Cologne has had a long history; as early as 1919, Dutch courses were being held at the University of Cologne. There was a long way to go between these small beginnings and the emancipation of the study of Dutch language and literature to become an independent academic discipline.

In this article the focus lies on the institutional context within which the study of Dutch language and literature developed and an overview of the subjects taught by the professors and lecturers involved in the development of this discipline in Cologne is given.

A number of striking personalities are given a place of honour here, including Karl Menne, Friedrich von der Leyen, Franz Petri, Martha Baerlecken-Hechtle and others.

Zusammenfassung

Das Studium der niederländischen Sprache und Literatur kann in Köln auf eine lange Geschichte zurückblicken. Bereits 1919 wurden Niederländisch-Seminare an der Kölner Universität abgehalten. Von den kleinen Anfängen bis zur Emanzipation des Faches Niederländische Sprache und Literatur zu einer unabhängigen akademischen Disziplin war es ein langer Weg.

In diesem Artikel wird auf den institutionellen Entstehungshintergrund des Faches Niederländische Sprache und Literatur eingegangen und eine Themenübersicht von Seminaren gegeben, die von Professoren und Dozenten angeboten wurden, die an der Entwicklung dieser Disziplin in Köln mitgewirkt haben.

Auf eine Zahl bemerkenswerter Persönlichkeiten wird hier gesondert eingegangen, dazu gehören: Karl Menne, Friedrich von der Leyen, Franz Petri, Martha Baerlecken-Hechtle und andere.